

La Model, 113 anys d'història

El nou **full de ruta** preveu l'enderrocament del mur perimetral i la reconversió de 6 galeries i del panòptic central

Antoni Capilla /© Fotos: Frederic Camallonga i Antoni Capilla

Vista aèria de l'estat actual de la presó Model de Barcelona des del carrer Rosselló i render del projecte de futur

Amb la revolució industrial, les ciutats, tradicionalment recloses per defensar-se, perden la por i s'obren a l'exterior. La prioritat màxima era llavors l'expansió, així que els seus habitants van renunciar a la protecció que, des de l'antiguitat, els oferien les muralles i es van expandir més enllà. El cas de la capital catalana té alguna particularitat. Barcelona va créixer dins dels límits de Ciutat Vella fins que, a punt d'arribar a esclatar de tan densa com era, el 1854 el govern va autoritzar l'enderroc de les muralles. La fi del confinament va permetre ocupar el gran pla lliure d'edificacions que s'estenia entre les ciutats i els municipis de Gràcia, les Corts, Sants, Sant Andreu de Palomar i Sant Martí de Provençals. Per a Barcelona va ser la gran oportunitat per millorar les condicions de vida de les persones, construint habitatges més folgats, noves indústries i equipaments. Els avantatges de la ciutat ampliada de seguida es van fer evidents i, en només mig segle, la població va passar de 190.000 a més de mig milió d'habitants.

L'aprovació, el 1859, del Pla d'Eixample, dissenyat per Ildefons Cerdà, va resultar polèmica perquè imposava, des de Madrid, un determinat model de ciutat. Però el cert és que la trama regular, formada per illes de cases gairebé idèntiques i travessada per carrers d'una amplada inusual per permetre la circulació de tramvies, es revelaria, malgrat la perversió del model Cerdà original (edificis

de màxim tres pisos, illes de cases obertes amb grans jardins...), idònia per a les necessitats de la ciutat moderna.

L'Eixample, iniciat amb timidesa a l'eix central del passeig de Gràcia i a la seva dreta, es va posar de moda i, a finals del segle XIX, s'hi van alçar moltes construccions noves coincidint amb l'auge del modernisme. De forma progressiva, l'epicentre urbà es va traslladar de la ciutat antiga a la nova i l'Eixample es va convertir en el gran barri residencial de Barcelona. La part central quedava reservada a les classes benestants mentre que les classes populars es van instal·lar a Sant Antoni, als voltants del temple de la Sagrada Família i a l'esquerra de la línia divisòria que traça el ferrocarril de Sarrià al seu pas per l'Eixample.

Si la Dreta de l'Eixample es va erigir en el barri dels escollits, l'Esquerra era l'opció a l'abast de les famílies de classe mitjana. La colonització d'aquesta zona va començar amb la construcció dels primers blocs al voltants de la plaça de la Universitat i els primers nuclis importants de població van sorgir al voltant del Mercat del Ninot (1894) i de l'Hospital Clínic (1906). Més enllà de l'actual carrer d'Urgell, l'Eixample va ser una zona perifèrica fins ben entrat el segle XX. Per aquest motiu, en aquesta zona s'hi van instal·lar equipaments tan diversos com La Casa de la Lactància (1908), l'Escorxador (1892), la fàbrica de Can Batlló, l'actual Escola Industrial (1869), l'Edito-

Als anys 80 el procés de degradació, lent però inexorable, de la presó Model havia sensibilitzat la ciutadania contra el funcionament del recinte al bell mig de la ciutat.

rial Salvat (1912) o... la presó Model (1904).

■ Un projecte penitenciari modèlic

Aquest creixement urbà va anar acompanyat per un augment de la població reclusa i la presó Reina Amàlia, situada des de 1840 a un antic convent que era on ara hi ha la plaça de Folch i Torres, ja no donava a l'abast. Aquesta vella presó, on es va ajusticiar, entre d'altres, a Santiago Salvador, l'anarquista del Liceu, era un lloc insalubre en el que convivien, amuntegats, presos de totes les edats, nens inclosos, i amb i sense condemna. Per aquest motiu, les autoritats del moment van decidir construir un nou recinte penitenciari a l'extrem del nou barri de l'Eixample, una zona no urbanitzada on només hi havia horts i camps de conreu.

"Hi havia una demanda de la societat per construir una nova presó moderna i amb finalitats reeducadores, que no fos una universitat del delictes. La idea era fer una presó renovadora, amb un punt central des d'on poguessis controlar tot el centre i amb cel·les individuals", apunta l'historiador Josep Maria Solé Sabaté a *Historia de la presó Model de Barcelona* (Pagès Editors, 2000). Segons Solé Sabaté, la idea del moment era fer presons similars a tot l'Estat, com a "resposta

La Model al 1904

a tot el que hi havia abans. Era l'última novetat i va coincidir amb la industrialització, l'avanç, el progrés i la novetat". Malgrat tot, durant tota la seva història, la Model va ser un clar reflex de cada època social, així, "com més dictatorial era un sistema polític, més violenta era la Model".

L'inspirador de la Model va ser Pere Armengol i Cornet, magistrat de l'Audiència de Barcelona, que tenia en ment el projecte des del 1881. Aquest magistrat era crític amb la situació de les presons espanyoles i reclamava una nova política d'internament i reinserció dels reclusos, amb la construcció d'edificis específics que substituïssin els convents, soterranis o, fins i tot, vaixells, que fins llavors feien de presons. Armengol i Cornet reivindicava que les noves presons haurien de tenir serveis bàsics com menjador o infermeria i cel·les individuals.

■ La primera pedra

El 3 de juny de 1888, coincidint amb l'Exposició Universal de Barcelona, es va col·locar la primera pedra de la futura presó. El discurs de Pere Armengol, membre de la Junta de Construcció, durant l'acte oficial

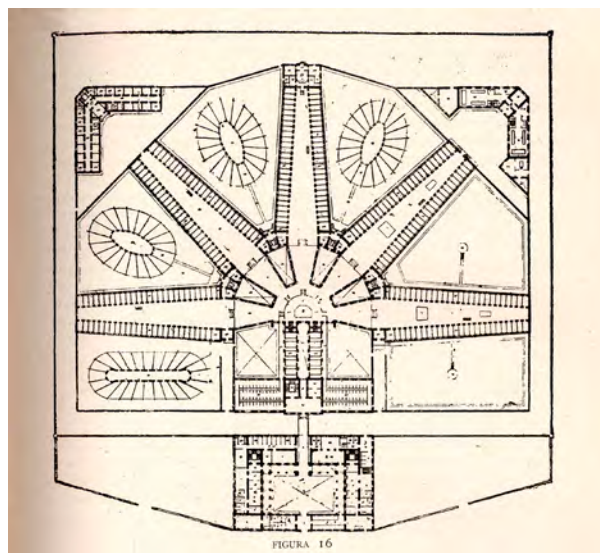
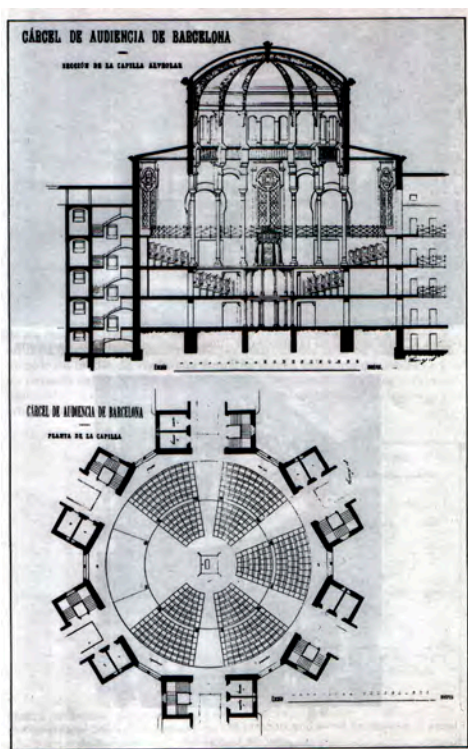
La presó en una imatge de 1940. Foto Arxiu AGA

d'inici d'obres resumia els objectius del futur centre penitenciari: "serà una de les fortaleses des de les quals la societat espanyola ha de defensar-se contra els quals infringeixen les lleis, pertorben la pau de les famílies i ataquen la vida o la propietat del ciutadà". Segons un altre dels promotors del centre penitenciari, l'advocat Ramon Albó, "la nauseabunda quadra va a ser substituïda per la higiènica cel·la amb instal·lació sanitària completa". La construcció de la Model no va complir els terminis previstos i es van perllongar durant 16 anys, fins a ser inaugurada el 9 de juny de 1904.

Els responsables del projecte van ser els arquitectes Josep Domènec i

Estapà i Salvador Vinyals, que es van inspirar en altres presons europees, com ara la de Brussel·les, per bastir un centre penitenciari que fos exemple de regeneració dels presos a través de l'aïllament, la instrucció i la pràctica religiosa. El pressupost inicial per a la construcció del centre va ser de 2,9 milions de pessetes, que es van sumar a les 224.770 pessetes de la compra dels terrenys (a set o vuit reals el pam) i el seu anivellat. En total, poc més de 3,1 milions de pessetes, uns 18.000 euros actuals.

Arquitectònicament, la Model era hereva de la tradició del segle XVIII de construir presons amb forma de panòptic, amb un cos central i diferents galeries de cel·les. Aquest

El centre penitenciari havia de ser un exemple de regeneració dels presos a través de l'aïllament, la instrucció i la pràctica religiosa

model, conceptualitzat pel britànic Jeremy Bentham, perseguia la vigilància dels reclusos des d'un únic punt d'observació, una mena de gran germà que controlés tots els moviments del recinte. En el cas que ens pertoca, la presó Model tenia sis galeries de diferent longitud i tres pisos d'alçada a les que s'accedia i controlava des del cor central aconseguint, al menys sobre el paper, optimitzar la seguretat amb un personal mínim.

Tot i que la presó Model va ser construïda i inaugurada en la llavors "perifèria" de l'esquerra de l'Eixample, el creixement natural de Barcelona no va trigar en envoltar progressivament el recinte penitenciari amb blocs de cases, comerços i avingudes fins a incrustar-la completament en la trama urbana amb un encaix que no ha estat fàcil i una tensió que s'ha modulada segons el moment històric, amb importants moments d'inseguretat, molèsties i sordidesa.

■ Els primers problemes

El projecte inicial de la Model preveia una presó per a 800 interns amb cel·les individuals de 9,60 m² i amb finestra, llit, lavabo, llum elèctrica i aigua corrent... unes característiques que van provocar que ben aviat la ciutadania rebategés la presó com a *Hotel Entença*, pel carrer on es trobava la porta principal del centre. La capacitat teòrica de 800 interns es va veure superada

amb escriure moltes vegades al llarg de la seva història, com ara després de la Guerra Civil, quan la Model va superar els 13.000 interns. Els problemes de la presó van començar molt abans.

El progressiu augment del nombre d'interns es va convertir ben aviat en una font de conflictes. Només dos anys després de la seva inauguració, el setembre de 1906, es va produir el primer motí a la Model quan un incident amb un reclus malalt va derivar en una autèntica batalla campal. Un parell d'anys més tard, el 1908, Joan Rull, confident policial i antic col·laborador de cèl·lules anarquistes acusat de col·locar explosius a la ciutat, va ser executat per garrot vil al pati de la Model. Tot i que l'execució va ser, per primer cop a la ciutat, a porta tancada, centenars de persones es van concentrar fora del recinte per celebrar l'execució del terrorista.

Un altre moment clau a la història de la Model va ser la Setmana Tràgica de 1909. Aquesta revolta popular va ser reprimida molt durament per les autoritats governatives i un dels seus líders, el pedagog i fundador de l'Escola Moderna, Francesc Ferrer i Guàrdia, va ser condemnat en un consell de guerra celebrat a la mateixa presó i va ser afusellat, poc després, a Montjuïc. Els anys posteriors també van ser convulsos. Són els anys del pistolisme, de vagues, protestes i bombes que van

fer augmentar la població reclusa de la Model amb l'empresonament de sindicalistes i polítics.

"Davant la complexitat de la realitat catalana, els llunyans i febles governs de l'Estat van intentar aplicar alternativament polítiques repressives i de conciliació, que es veien reflectides en la vida interna de la Model", apuntava l'historiador Oriol Junqueres a *Història de la presó Model de Barcelona* (Pagès Editors, 2000). Així, per la model van passar Salvador Seguí, el Noi del Sucre, el 1920, centenars de militants obrers i catalanistes durant la dictadura de Primo de Rivera, entre ells l'anarquista Joan García Oliver, que arribaria a ser ministre de Justícia durant la Segona República, o Lluís Companys, futur president de la Generalitat, que va ser detingut el 1930.

Molts d'aquest presos que van passar per la Model durant els anys 20 eren els anomenats presos 'gubernatius'. És a dir, persones detingudes i encarcerades sense haver estat ni processats ni condemnats judicialment. Era la principal evidència de la brutal repressió que el general Martínez Anido, governador

Fotos de l'interior de la Asociación General de la Administración

civil de Barcelona, durant els foscos anys de la dictadura de Primo de Rivera. Una repressió que també va comportar una quarantena d'execucions a la Model, pel sistema del garrote vil estrenat el 1908, i que van tornar a ser públiques, i curiosament documentades per la premsa de l'època, com una peça més del sistema repressiu del moment.

■ Els anys de la República

Malgrat que la proclamació de la Segona República, l'abril de 1931, va suposar una autèntica renovació social, la vida a la presó Model va continuar ben bé inalterable. El centre continuava estant massificat i molts de reclusos de caire polític i social can continuaven empresonats. Quan si que va viure canvi substancials va ser durant la Guerra Civil. La Generalitat republicana va confiscat el centre, que va viure un seguit d'empresonament i alliberaments que evolucionava segons el clima revolucionari del moment i l'evolució del conflicte armat.

El 19 de juliol de 1936, la presó va fer una mena de dia de portes obertes i van quedar ben bé buida amb l'alliberament de tots els empresonats per motius polítics i socials, que eren majoritaris durant els anys de la República. Dos anys després de l'inici del conflicte, la població reclusa de la Model arribava als 2.000 interns, amb les cel·les individuals ocupades per tres o quatre reclusos. La majoria dels presos eren detinguts per motius sociopolítics, entre ells molts militars, sacerdots i religiosos. Així, dels 13.000 reclusos que van passar pel centre entre juliol de 1936 i gener de 1939, 922 eren militars, 240 religiosos i 272 industrials i propietaris. Entre ells, Josep Maria Porcioles, un militant de la Lliga que anys després va ser alcalde de Barcelona.

■ La repressió franquista

El 26 de gener de 1939 les tropes franquistes van entrar a Barcelona i van alliberar la gent de dretes, mili-

tars i sacerdots que havia a la presó. Ben aviat, però, la Model va tornar a omplir-se de reclusos com a conseqüència de la brutal repressió feixista contra els perdedors de la Guerra Civil. Les execucions a primera hora del matí, la misèria, la gana, l'amuntegament i l'empresonament sense control judicial van formar part del dia a dia de la presó durant els primers mesos de la dictadura franquista. A principis de 1940, un primer cens carcerari assegurava que a la presó vivien 13.000 presos, als que havia de sumar els 7.000 més empresonats a tres recintes habilitats com a presons: Sant Elies, el Palau de les Missions i Poble Nou.

El final de la Guerra Civil va donar pas a una llarga i cruel purga política contra polítics, sindicalistes i activistes socials que van patir detencions arbitràries, interrogatoris amb tortura i encarcerament sense cap mena de judici previ. Un terror sistemàtic perfectament planificat que s'iniciava a la comissaria de la Via Laietana, continuava a la Model i finalitzava al Camp de la Bota, on ara hi ha el Museu Blau, per ser afusellats de matinada com a càstig per tenir unes idees que no combregaven amb el nou govern feixista. Aquests anys de plom del franquisme es van allargar fins el 1953. Segons el cens carcerari, més de 1.600 reclusos de la Model van ser executats, gairebé 1.000 durant el primer any de postguerra.

El recinte del carrer d'Entença es va transformar durant aquesta primera i llarga dècada de dictadura en una mena de purgatori en la que els condemnats a mort en consells de guerra esperaven que arribés la commutació de la pena capital per una condemna a 30 anys. A partir dels anys 50, la presó Model va tornar a tenir una població reclusa heterogènia. Als presos per motius polítics, es van sumar els que van ser condemnats per la seva orientació sexual i delinqüents comuns. A mitjans anys 50, la Model va acollir,

fins i tot, a un grup de dones recluses, que hi van arribar després del tancament de la presó de dones de Les Corts, situada on ara hi ha El Corte Inglés.

Un dels que hi va viure durant els anys 50 va ser l'artista i lluitador antifranquista Helios Gómez, encarcerat entre 1948 i 1954 sense judici i acusat d'associació i propaganda il·legal. Aquest cartellista va aprofitar la seva estada per pintar la singular Capella Gitana a la cel·la 1 del primer pis de la quarta galeria, la que llavors acollia als condemnats a mort. El mural que hi va pintar va ser encarregat pel sacerdot Bienvenido Lahoz i està dedicat a la Mercè, patrona dels presos i de la ciutat de Barcelona. L'obra presenta a la Mare de Déu i el Nen, de raça gitana, envoltats d'àngels negres i d'un grup de presos polítics, nus i famèlics, demanant clemència. El mural va ser censurat ràpidament i el 1966 va ser cobert per una capa de pintura blanca.

■ Els darrers anys del franquisme

Els anys 60 van dur els seus primers i tímids aires de canvi a una ciutat que es començava a rebel·lar contra el franquisme. El 1962, la militant del PSUC Anna Sallés, dona de l'escriptor Manuel Vázquez Montalbán, va ser detinguda durant una manifestació d'estudiants de la Universitat de Barcelona i empresonada a la Model. El 1966, per exemple, un grup d'estudiants universitaris es van tancar al convent dels Caputxins de Sarrià per crear el Sindicat Democràtic d'Estudiants. Aquest fet, conegut popularment com la 'Caputxinada' va ser el primer d'una sèrie de protestes estudiantils i antifranquistes que van ser reprimides per la dictadura.

Uns anys més tard, el 1973, la Model va tornar a hostatjar a un grup de persones que reclamava canvis polítics a un franquisme que ja començava a flaquejar.

Més d'un centenar de persones de l'Assemblea de Catalunya van ser detingudes i ingressades al centre penitenciari després de una reunió a l'església de Santa Maria Mitjanera. La seva detenció va originar tot un seguit de protestes. La més destacada va ser la del polític i religiós Lluís Maria Xirinachs, que va iniciar un vaga de fam per reclamar la llibertat dels presos polítics del franquisme.

La repressió franquista va viure un dels seus darrers i més cruels moments el 1974. Aquell any, la presó Model va ser l'escenari de la seva darrera execució. L'ajusticiat a garrot vil va ser Salvador Puig Antich, militant del llibertari Movimiento Ibérico de Liberación (MIL), condemnat a mort per la suposada mort d'un policia durant la seva detenció i executat el 2 de març a les 9:40 hores a una sala que posteriorment es transformaria en el departament de paqueteria de la presó. Salvador Puig Antich no va ser, però, el darrer pres de la Model executat pel franquisme. El setembre de 1975, amb el règim ja agonitzant, el reclus Jon Paredes, Txiki, militant d'ETA, va ser afusellat a un descampat proper al cementiri de Collserola.

■ Els anys de la democràcia

Poc menys de dos mesos després de l'execució de Txiki, el 20 de novembre de 1975 moria el dictador Francisco Franco i el règim feixista cedia el pas a un convuls procés de transició i recuperació democràtica. I la Model no va quedar al marge. La Llei d'Amnistia va buidar la presó de presos polítics i va reduir la població interna als presos comuns. Malgrat els canvis que vivia la societat, les condicions de vida a la Model no van millorar, circumstància que va fer que els reclusos s'organitzessin, en entitats com la Coordinadora de Presos Espanyols en Lluita (COPEL), reivindicant millores legals i una major qualitat de vida a presó.

Tot i la lluita de la -, la superpoblació,

La superpoblació, les baralles, la droga, els motins i les vagues eren habituals a la Model a finals dels anys 70

les baralles, la droga, els motins i les vagues eren habituals a la Model a finals dels anys 70. Un clima explosiu que va detonar el 1978 amb la fuga més massiva i famosa que es va produir al centre en tota la seva història. Aprofitant un moment de distensió al centre, després del lliurament voluntari d'un miler d'armes blanques per part dels presos, el 2 de juny 45 presos (tot i que hi estaven implicats uns 600) es van escapar a través d'un túnel que connectava la infermeria de la Model amb la xarxa general del clavegueram, sortint al carrer per la boca de la cruïlla dels carrers de Provença i d'Entença. La policia va trigar vuit anys en capturar a tots els fugats,

La Model va iniciar, el 1983, una nova etapa quan la Generalitat de Catalunya es va fer càrrec de les competències en presons amb l'objectiu de millorar la gestió i la reinserció efectiva dels presos. Malgrat els esforços de l'Administració catalana, la droga i la massificació van continuar sent mals endèmics. Un mals que van esclatar l'abril de 1984 quan Juan Moreno Cuenca, *el Vaquilla*, va liderar un moti de presos i va prendre funcionaris com a hostatges per obtenir algunes demandes, com ara el lliurament de droga pels reclusos amb més dependència. Dos anys després, el 1986, 800 presos es van fer les proves del VIH. Els resultats van ser esfereïdors, 797

havien donat positiu, i van evidenciar una altra dramàtica conseqüència de l'abundància de droga al recinte i del seu consum sense cap mena de precaució sanitària.

■ El principi de la fi

El procés de degradació, lent però inexorable, de la presó Model havia sensibilitzat a la ciutadania contra el funcionament del recinte al bell mig de la ciutat. La primera petició de desmantellament la va fer el 1972 el llavors procurador de les corts franquistes, Juan Antonio Samaranch, i en 1976 el president Adolfo Suárez va autoritzar la construcció de nous penals per substituir la Model. Uns anys després, el 1984, la Generalitat de Catalunya, que feia un any que en tenia les competències, va anunciar el tancament de la presó i li va posar data: el 1987, posteriorment posposat el 1991. Dos anys després, s'anunciava una nova data de

El 1987 la Generalitat de Catalunya, que feia un any que en tenia les competències, va anunciar el tancament de la presó.

tancament, el 1998, també incomplerta per la manca d'enteniment entre l'Ajuntament de Barcelona i la Generalitat que, el 2005, parla de construir una nova presó a la Zona Franca i anuncia el tancament de la Model el 2008.

El 2011, amb la Model encara en funcionament, el nou govern municipal presidit pel convergent Xavier Trias revisa el projecte sense que res avanci fins que el 2015 es produeix l'enderrocament simbòlic d'un dels edificis annexos de la presó per donar pas a una petita plaça pública a la cantonada dels carrers d'Entença i del Rosselló. El 10 de gener de 2017, la Generalitat i l'Ajuntament van signar un nou acord pel tancament de la Model. Havia arribat l'hora de la veritat per a la fi del recinte. El 8 de juny de 2017 va ser un altre dia clau en la història de la Model. A quarts de 12 del migdia d'aquest dijous, van sortir de la Model els últims presos cap als centres de Can Brians i la Roca, iniciant-se el procés de tornada del recinte a la ciutat de Barcelona. ■

Imatges interiors dels darrers anys de la presó Model

La cúpula del panòptic, l'element més característic de la Model

Les galeries de la Model tenien tres pisos d'alçada

Una visita a les instal·lacions de la Model, ara museïtzades

Vista principal que tenien els reclusos durant les seves hores de lleure al pati

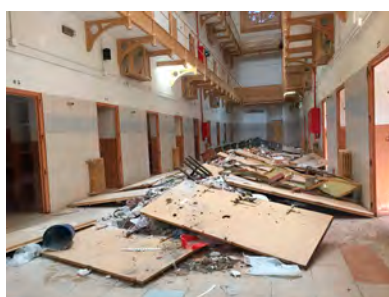
Entrada al panòptic des del pati principal de la presó.

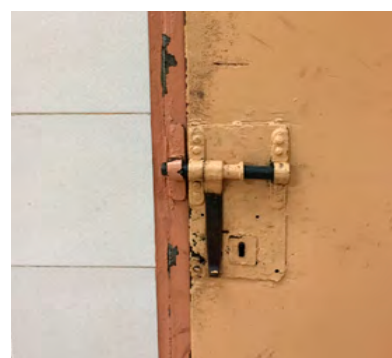
La droga va ser un dels principals problemes a partir dels anys 70

Un dels patis de la Model

Una de les galeries, museïtzada per recrear les desfetes d'un amotinament

Les cel·les, teòricament individuals, sempre van estar sobreocupades

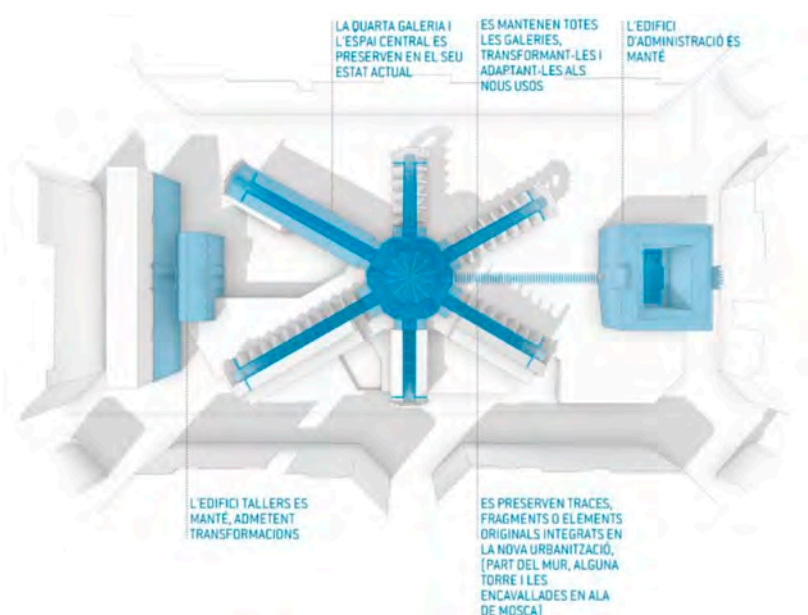
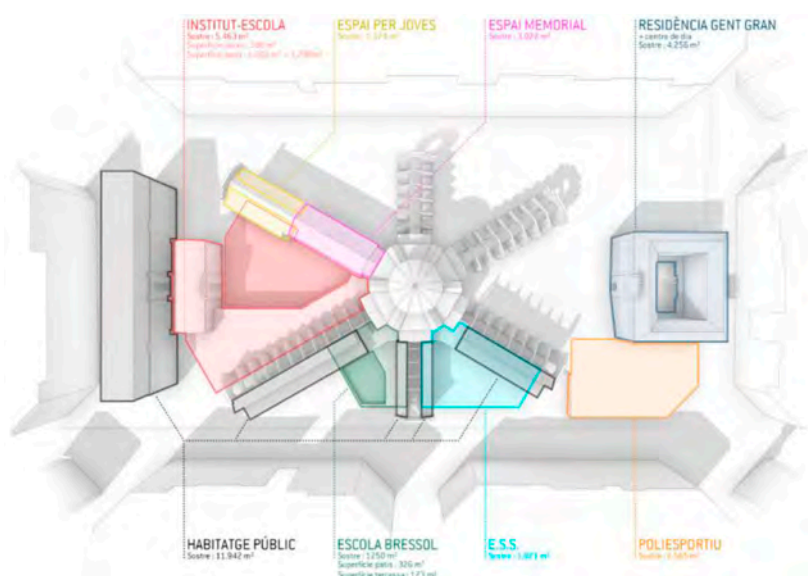
El futur de la Model

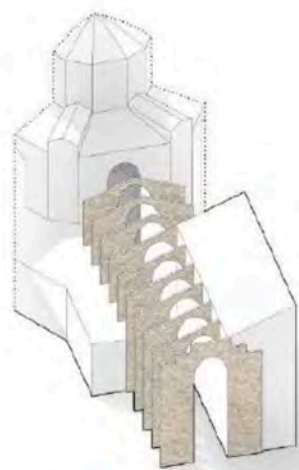
La Model va deixar de ser una presó el 2017 per encetar una nova vida. El seu nou full de ruta va ser presentat a finals de 2018 per l'Ajuntament de Barcelona i contempla l'enderrocament de tot el mur perimetral i la conservació de les sis galeries i del panòptic central, que serà una plaça oberta. La quarta galeria, amb la capella gitana com a element central, es conservarà íntegrament i es transformarà en espai de memòria. De les altres cinc galeries es mantindran alguns elements arquitectònics que s'integraran als nous espais que s'han de construir com a passejos de vianants i com a part d'equipaments. També es conservaran dos edificis auxiliars, el de tallers i el d'administració.

■ Participació ciutadana

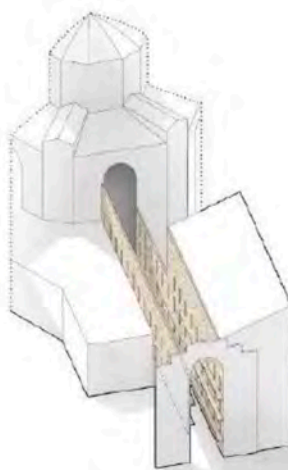
Els equipaments previstos, i consensuats amb una procés participatiu ciutadà, per a la Model del futur són un institut escola (que s'ubicarà al vell edifici de tallers), una escola infantil de nova construcció, una llars d'avis amb centre de dia que ocuparà l'antic edifici d'administració, un poliesportiu semisoterrat de nova construcció, un centre de joves que ocuparà part de la quarta galeria i un espai d'economia social i solidària de nova construcció. Tot envoltat de més de 19.900 m² d'espais públics i zones verdes. D'altra banda també s'hi edificaran 150 habitatges públics en un nou edifici al costat del carrer de Nicaragua i a part de tres de les antigues galeries de la presó.

Per fer realitat el nou espai Model, l'Ajuntament destinarà 47,6 milions d'euros, l'Institut Municipal de l'Habitatge invertirà 26,7 milions en la construcció dels habitatges públics i la Generalitat de Catalunya hauria

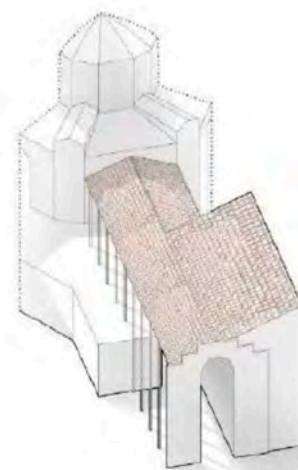

...LES COSTELLES

...ELS MURS INTERIORS

...LA COBERTA

de destinar 20 milions d'euros a la construcció de l'institut escola i de la llar d'avis. També caldrà reformar aquest any el Pla General Metropolità i convocar un concurs arquitectònic internacional que permetin l'inici de les obres el 2020 i la seva finalització el 2023 si no hi cap entrebanc administratiu o polític de

darrera hora. El que ja no contempla el projecte són els usos comercials i hotelers i la construcció d'un aparcament de rotació, previstos al projecte inicial redactat el 2019, vuit anys abans del tancament de la presó. ■

L'autor: Antoni Capilla és periodista

Caldrà reformar el Pla General Metropolità i convocar un concurs arquitectònic internacional

